

Andrzej Stoiński

Ekologia krytyczna Andrzeja Papuzińskiego

Humanistyka i Przyrodoznawstwo 6, 226-231

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EKOLOGIA KRYTYCZNA ANDRZEJA PAPUZIŃSKIEGO

Andrzej Papuźński: *Życie – nauka – ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii.* Wyd. WSP, Bydgoszcz 1998, ss. 321.

Andrzej Papuźński – filozof związany z bydgoskim środowiskiem filozoficznym, znany ze swego zainteresowania problematyką ekologiczną i filozofią ekologii, wydał w 1998 r. ważną dla tej dziedziny filozofii pracę zatytułowaną: *Życie – nauka – ekologia*. Nosi ona podtytuł *Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii* i zawiera treść, na którą składa się kilka grup zagadnień. Pierwsza z nich wiąże się ze statusem filozofii ekologii. Następna dotyczy przyczyn kryzysu ekologicznego we współczesnym świecie. Trzecia grupa dotyczy kwestii samoświadomości nauki. Kolejna zajmuje się problemami edukacji ekologicznej. Wreszcie ostatnia – zagadnieniem polityki ekologicznej.

Na początek należy wyjaśnić, co A. Papuźński rozumie pod kreowanym przez siebie terminem „kulturalistycznej filozofii ekologii”. Jej twórca definiuje ją jako: „dział filozofii podejmujący problemy wzajemnego oddziaływania człowieka i jego środowiska społeczno-przyrodniczego z punktu widzenia 1) potrzeby przekształcenia cywilizacji naukowo-technicznej wraz z odpowiadającym jej typem gospodarki jako określonej formy udziału ludzkości w powszechnym przyrodniczym procesie wymiany materii i krążenia energii w kierunku respektowania praw rządzących zachowaniem równowagi globalnego ekosystemu oraz 2) warunków możliwości przeprowadzania tych zmian”. W innym miejscu określa ją mianem metateorii ekologii społecznej i teorii podejmującej filozoficzną stronę zagadnień rozpatrywanych przez ekologię społeczną. Za inspirację do powstania kulturalistycznej filozofii ekologii, A. Papuźński uznaje myśl Maxa Webera, Husserlowską teorię *Lebenswelt*, Heideggerowską krytykę podmiotowo-przedmiotowego dualizmu nauki kartezjańsko-newtonowskiej i teorię krytyczną Jürgena Habermasa.

W rozdziale pierwszym „Status i miejsce praktycznej wiedzy ekologicznej w systemie nauk a program kulturalistycznej filozofii ekologii” A. Papuźński rozpatruje kwestię naukowego statusu ekologii. Szkicuje różne ujęcia przedmiotu, od określenia ekologii jako nauki przyrodniczej, przez określenie jej jako nauki humanistycznej, do opowiedzenia się za ekologią holistyczną, tzn. syntezą tych

odmiennych, choć potencjalnie komplementarnych ujęć. Według niego etyka holistyczna ma łączyć w sposób kompleksowy zagadnienia przyrodnicze i społeczne. Jej zadaniem miałyby być kształtowanie mentalności ekologicznej nowoczesnego społeczeństwa. Ekologia społeczna – najbardziej zaawansowana forma realizacji projektu ekologii holistycznej – jest dziedziną normatywną.

W dalszej części tego rozdziału autor przytacza argumenty antypozytywistycznej krytyki pozytywistycznego wzorca nauki. Swoją uwagę skupiła szczególnie na ujawnieniu nieadekwatności stosowania w humanistyce metod charakterystycznych dla przyrodoznawstwa. Podstawowa różnica między tymi dwoma rodzajami nauk, według autora książki, leży w tym, że w przyrodoznawstwie teoria dotyczy niezależnego od niego przedmiotu, natomiast w humanistyce przedmiot jest zależny od teorii. Teoria humanistyczna nie tylko bada swój przedmiot, ale również go przekształca, i to zarówno swymi wynikami, jak i procedurami badawczymi. Humanistyka jest praktyką, przyrodoznawstwo zaś stosuje się tylko do praktyki. Teorie humanistyczne nie dostarczają wyłącznie wyjaśnień, ale oferują także definicje norm i wartości służących człowiekowi i społeczeństwu do nowej autocharakterystyki. W kwestii sprawdzenia hipotez A. Papuziński wyraża się jednoznacznie: problem weryfikacji teorii ekologicznych nie nastęrcza wielu trudności, sprawdzianem ma być praktyka.

W dalszej kolejności autor zajął się analizą stosunku filozofii ekologii do nauki. W dzisiejszej myśli ekologicznej charakterystyczne są trzy podejścia do niej. Pierwsze neguje naukę współczesną i propaguje rezygnację z niej na rzecz pozaeuropejskich tradycji kulturowych. Kolejne charakteryzuje się pełną akceptacją obecnej nauki, a co za tym idzie również kontynuacją dzisiejszych trendów dominujących w ochronie przyrody. Trzecia rozpatrywana możliwość, zaproponowana przez autora, opiera się na przewyciężeniu nauki uformowanej przez jej kartezjańsko-newtonowski paradygmat.

Dwie pierwsze drogi filozof zdecydowanie odrzuca. Pierwszą uważa za wyjątkowo niebezpieczną, bo w efekcie swojego radykalizmu mogącą przynieść ludzkości tragiczne konsekwencje. Drugiej nie akceptuje jako kontynuacji wciąż nieskutecznych działań podejmowanych obecnie na gruncie ochrony środowiska. Ostatni kierunek, za którym opowiada się A. Papuziński, wiąże się z rewizją samoświadomości nauki, tzn. obaleniem mitu nauki rozumianej jako ucieleśnienie Rozumu ludzkości oraz krytyką obecnego podejścia do badanego przedmiotu, metodologii prowadzenia badań i interpretacji wyników. Celem krytyki jest szczególnie ograniczanie badań do uproszczonych statycznych elementów, zamiast odnoszenia ich do dynamicznych całości poddanych wielu zmiennym czynnikom. W podsumowaniu proponowane jest przez autora holistyczne podejście do obiektu badań ekologicznych.

W rozdziale drugim „Geneza kryzysu ekologicznego” poznamy główne stanowiska w dyskusji na temat przyczyn współczesnego kryzysu ekologicznego. Przytoczone zostają poglądy klasyków ekologii w tej materii, a także najwybitniejszych polskich znawców tej dziedziny. Analiza ich opinii prowadzi do wniosku, że

zarzewia kryzysu środowiska upatruje się w: filozofii, religii, etyce, światopoglądzie, antropologii, świadomości, nowożytnym ideale wiedzy, ekonomii i gospodarce.

Autor *Życia – nauki – ekologii* skupił swe zainteresowanie na określeniu stopnia odpowiedzialności spoczywającej na religii i filozofii. W wyniku przeprowadzonej analizy zarzutów stawianych chrześcijaństwu, A. Papuziński uznaje owe oskarżenia za bezzasadne. Winą obarcza raczej oświeceniową apoteozę ludzkiego rozumu i zrodzony z niej antropocentryzm. Ta oświeceniowa postać afirmacji człowieka zrodzona została jego zdaniem nawet wbrew chrześcijaństwu.

Jeśli chodzi zaś o filozofię, to pierwsze zastrzeżenie autora wobec tych zarzutów dotyczy zasadności oskarżania całej filozofii. A. Papuziński trafnie bowiem zauważa, że coś takiego jak „filozofia w ogóle” nie istnieje. Poza tym filozofię traktowano aż do czasów nowożytnych jako wiedzę wprawdzie najszlachetniejszą i najbardziej szczęściodajną, to jednak odseparowaną od użyteczności materialnej. A to właśnie traktowanie i ocenianie przyrody pod kątem jej użyteczności dla człowieka doprowadziło do dzisiejszego kryzysu ekologicznego. Również obwinianie dawnych koncepcji filozoficznych uznane zostało za nieuzasadnione, z tej racji, że byłoby to rzutowaniem obecnego poziomu wiedzy na minione epoki historyczne, w których pewne relacje człowieka ze środowiskiem przyrodniczym i wynikające z nich konsekwencje nie były i nie mogły być znane.

W dalszej części A. Papuziński odwołuje się do pojęcia „resentymentu”, sformułowanego przez Nietzschego i rozszerzonego przez Schelera. Przedmiotem analizy była teza o wpływie resentymentu na współczesny kryzys ekologiczny. Resentymnt wobec przyrody, który uznany został w tej pracy za przyczynę degradacji środowiska przyrodniczego, zrodził się na przełomie XVIII i XIX w. Za warstwę, w której doszedł on do głosu, a która w sposób dominujący wpłynęła na całą europejską kulturę, została uznana średnia i niższa warstwa mieszczaństwa. Mimo że – jak uznaje A. Papuziński – określone idee i kierunki filozoficzne ani religijne nie są bezpośrednio odpowiedzialne za obecne problemy, to mają one w nich swój udział przez stworzenie sytuacji „zagrożenia resentymentem”, który w swoistych warunkach przyniósł kryzys ekologiczny.

Choć filozofia i religia są składnikami dzisiejszej świadomości społecznej, sankcjonując współczesne odniesienie człowieka do przyrody, to są jedynie elementami tej świadomości, a nie jej źródłem.

Rozdział trzeci, noszący tytuł „Ekofilozoficzna krytyka naukowego obrazu świata i pozytywistycznej samoświadomości nauki”, zawiera analizę owego naukowego obrazu świata i pozytywistycznej samoświadomości nauki z pozycji ekofilozofii. Głównym rozpatrywanym w nim obszarem zagadnień jest roszczenie, nadawane naukowemu obrazowi świata, do obiektywności i prawdziwości. Równocześnie jasno wyartykułowane zostaje zastrzeżenie, że z punktu widzenia kulturalistycznej filozofii ekologii krytyka tego roszczenia nie jest tożsama z postępowaniem możliwości twórczych nauki lub postulowaniem stworzenia jakiejś Nowej Nauki.

W tym rozdziale A. Papuziński sformułował tezę głoszącą, że świadomość ekologiczna w mentalności zbiorowej jest reprezentowana odwrotnie proporcjonalnie do roli, jaka przypada naukowemu obrazowi świata i pozytywistycznej samoświadomości nauki.

Filozofia ekologii widzi swe zadanie w rozpatrzeniu naukowych podstaw cywilizacji współczesnej. Powodem podjęcia takich działań jest narastający kryzys ekologiczny i przekonanie o związanym z nim poważnym kryzysie cywilizacji naukowo-technicznej. A. Papuziński wymienia długą listę filozofów, poczynając od Schopenhauera, przez Nietzschego i Unamuno po Ortegę y Gassetę, od Kuhna, Feyerabenda do Lakatosa, Watkina i Agassiego, którzy wcześniej podjęli już krytyczną analizę problemu nauki na polu filozofii. Opierając się na ich rozważaniach, twórca *Życia – nauki – ekologii* konkluduje, iż nauka nie jest żadnym wyróżnionym ani szczególnym rodzajem poznania. Różnice między naukowym obrazem świata w stosunku do obrazów świata rozwijanych na gruncie założeń metafizycznych czy teologicznych, a także różnice nauki jako formy wiedzy zawartej w doktrynach religijnych i metafizycznych są różnicami drugorzędnymi. Nie wiążą się one z urzeczywistnieniem filozoficznego ideału wiedzy obiektywnej i prawdziwej. Tym, co jest postrzegane jako najistotniejsze w naukowym charakterze naukowego obrazu świata, to osiągnięcie, utrzymywanie i podwyższanie wysokiego poziomu materialnej jakości życia. Zaspokajanie ludzkiej ciekawości świata, jakkolwiek wydaje się być tak ważne, nie jest czynnikiem o znaczeniu pierwszorzędym dla przypisywanego nauce znaczenia.

Do rozważań dotyczących różnic między naukowym, filozoficznym a teologicznym obrazem świata, autor wprowadza kategorię *Lebenswelt*. Ten termin zapożyczony od Husserla oznacza „świat przeżywany w powszechnym doświadczeniu”. Został on umieszczony w badaniach w celu spojrzenia na naukę jako na część struktury *Lebenswelt*. Przyglądając się bliżej strukturze współczesnego paradygmatu wiedzy, A. Papuziński analizuje dwie cechy wybrane z kilku charakterystycznych dla tejże struktury. Wnioskiem z tej analizy jest stwierdzenie, że nieuzasadnione jest mniemanie o przeciwieństwie zachodzącym między nauką a filozofią i religią, tworzone przez nie obrazy świata nie są sobie przeciwne. Naukowy obraz świata jest wytworem historycznie i kulturowo określonego systemu pragnień, potrzeb i oczekiwań, rezultatem konkretnej formy *Lebenswelt*.

A. Papuziński dostrzega też pozateoretyczną przyczynę powstania tezy o odrębności nauki i filozofii. Jest nią według niego idea postępu uformowana przez XVIII-wiecznych zwolenników reform społecznych. Począwszy od tego środowiska, nauka zajmuje z czasem miejsce religii. O jej sukcesie zadecydowały potrzeby walki społecznej i politycznej i to w stopniu większym, niż się na ogół sądzi. Autor tej pracy uważa, iż warunkiem trwałego usunięcia groźby kryzysu ekologicznego jest radykalna przemiana kultury i świadomości zbiorowej. A można tego dokonać, pozbywając się idealizacyjnej interpretacji naukowego obrazu świata.

Ważnym zadaniem kulturalistycznej filozofii ekologii jest wykazanie wewnętrznej sprzeczności nauki w ujmowaniu jej jako negacji metafizyki. Przewycięzanie kartezjańsko-newtonowskiej nauki polega na oczyszczeniu jej z wciąż

ją determinującego metafizycznego dziedzictwa. Chodzi o wyrugowanie karte-
zjańskiej koncepcji *mathesis universalis*, kartezyjańsko-newtonowskiej idei prawa
naukowego i naukowej koncepcji czasu. Projekt ten dotyczy sedna paradygmatu
nauki, form naukowego ujęcia rzeczywistości – jednym słowem – zasadniczych
kategorii naukowych. A. Papuziński uznaje, że wbrew powszechnemu mniemaniu
nauka bazuje na założeniach metafizycznych i w zgodzie z nimi kształtuje obraz
świata. Kartezyjańsko-newtonowska nauka wyrosła ze starożytnej metafizyki i śred-
niowiecznej teologii i podziela ich względność i los. Została określona jako
kulturowo ograniczone spełnienie snu o wglądzie w ostateczne podstawy bytu,
a także jako dziejowa, przejściowa artykulacja Rozumu. Twórca kulturalistycznej
filozofii ekologii jest przekonany, że przejawy globalnej katastrofy ekologicznej,
z którymi mamy do czynienia, to znak kryzysu nauki współczesnej i dowód
konieczności wprowadzenia nowego wzorca kulturowego *ratio*. Nauka, widziana
jako symbol kultury i forma wiedzy, ukształtowała się na pewnej hierarchii wartości.
Nawiązując do tego autor przekonuje, że za obiekt „przewartościowania” uznaje nie
tyle samą naukę, co zespół konstytutywnych dla jej pewnego kształtu wartości.

Rozdział czwarty nosi tytuł „Świadomość ekologiczna a edukacja ekologiczna”.
Za cele edukacji ekologicznej uznaje się w nim: zapewnienie warunków do
formowania postaw, przekonań i rozwoju wartości oraz do zdobycia wiedzy
i umiejętności służących ochronie i polepszeniu środowiska społeczno-przyrod-
niczego; tworzenie wzorów zachowań jednostek, grup i społeczeństw, mających na
względzie harmonię między społeczeństwem i środowiskiem; kształtowanie pełnej
świadomości i budzenie zainteresowania społeczeństw sprawami wzajemnej relacji
między ekologią, gospodarką, polityką i problematyką społeczną.

Niebagatelną rolę w edukacji ekologicznej przypisuje się tu filozofii. Jej rolą
jest krytyka wielu historycznie ukształtowanych i względnych aspektów kultury
europejskiej, którym błędnie przypisuje się uniwersalność i powszechność; zmiana
dotychczasowego, nie uwzględniającego potrzeb ochrony środowiska, obrazu
świata; zmiana autodefinicji człowieka i metody poznania rzeczywistości oraz
opracowanie odpowiedniego systemu wartości.

W tej części książki zostaje ujęty schemat relacji akceptacja – respektowanie
norm. Odrębne tradycje filozoficzne na podstawie wyników tej relacji tworzą odręb-
ne modele świadomości ekologicznych. A. Papuziński wymienia trzy takie modele:
socjologiczno-empiryczny, perswazyjno-aksjologiczny, transcendentalno-krytyczny.
Każdy z tych modeli inaczej sytuuje relację etyki do ekonomiki, każdy prowadzi do
innej strategii realizacji zadań i celów ekologii. Model socjologiczno-empiryczny jest
tylko opisowy, gdy modele perswazyjno-aksjologiczny i transcendentalno-krytyczny są
głównie normatywne, postulują rozwinięcie edukacji ekologicznej na skalę społeczną.

Kolejnym ważnym zagadnieniem ujętym w tym rozdziale jest problem związku
kryzysu ekologicznego z kryzysem nowożytnej idei człowieka. Celem krytyki stał
się wyływający z założeń kartezyjańskiej metafizyki dualizm psychofizyczny.
Autor czyni go w dłuższej perspektywie odpowiedzialnym za odseparowanie się
człowieka od naturalnego środowiska. Konsekwencją tego dualizmu w sferze

poznania jest relacja podmiotowo-przedmiotowa. Skrajnym skutkiem tej relacji staje się reifikacja przedmiotu poznania. To właśnie przedmiotowy fundament nauki kartezjańsko-newtonowskiej obarcza A. Papuziński odpowiedzialnością za trwałość świadomości, będącej zagrożeniem dla egzystencji środowiska przyrodniczego, a wraz z nim człowieka.

Rozdział piąty zatytułowany jest „Polityka ekologiczna”. Składa się na niego określenie definicji, opis celów i metod działania politycznego w ramach polityki ekologicznej. Rozważa się tu także pewne zagrożenia związane z różnymi spojrzeniami na politykę ekologiczną. Niektóre z koncepcji obecnych we współczesnej myśli ekologicznej mogą być, zdaniem A. Papuzińskiego, zagrożeniem dla demokracji. Autor szczególnie akcentuje fakt istnienia wielu filozofii ekologii. Rozpatrując je z perspektywy sumienia ekologicznego, sprowadza owe odmienności do trzech stanowisk: antropocentrycznego, patocentrycznego i biocentrycznego. Za zgodne z celami edukacji dla demokracji i demokratycznej polityki ekologii uznaje jedynie aksjomaty stanowiska umiarkowanego antropocentryzmu aksjologicznego, ponieważ godzi on cele reformy cywilizacji współczesnej i filozoficzną ideę człowieka, która idzie w parze z demokratycznymi ideałami. Za przydatną w edukacji dla demokracji i w formułowaniu zasad demokratycznej polityki ekologicznej uważa A. Papuziński taką filozofię ekologii, która popiera poznanie i ochronę tego, co związane z takimi wartościami, jak dobro, wolność, harmonia, celowość. Tylko ta filozofia ekologii może służyć demokracji, która wyrasta z tych samych co idea demokracji założeń. Natomiast taka filozofia ekologii, która nie respektuje tych założeń, może stać się dla demokracji zgubną.

Życie – nauka – ekologia nie jest pracą przeznaczoną dla laików. Jest natomiast nieodzowną lekturą dla studentów filozofii, filozofów i naukowców, którzy z racji swoich studiów nad środowiskiem przyrodniczym powinni się z nią zapoznać, a także dla tych wszystkich, którzy w poważny sposób zajmują się ekologią. W książce tej autor porządkuje niektóre kwestie związane ze statusem ekologii pośród innych nauk, przekonuje do jej humanistycznego charakteru, a także przeprowadza krytykę panującego obecnie kulturowego paradygmatu nauki i proponuje nowy.

Projekt kulturalistycznej filozofii ekologii, który przedstawia A. Papuziński, jest tym, co w tej pracy chyba najcenniejsze. Wykreowana została bowiem dziedzina będąca metafizyką ekologii, która stała się ważną płaszczyzną odniesienia przy rozpatrywaniu wielu zagadnień zawartych w tej pozycji. Co równie cenne, z kart tej książki można wyczytać afirmację dla racjonalności dyskursu filozoficznego w ramach myśli ekologicznej. Na pewno warta podkreślenia jest kompetencja merytoryczna oraz rzetelność metodologiczna, jaką prezentuje autor. W *Życiu – nauce – ekologii* mamy także do czynienia z rzadko spotykaną erudycją, co jest jedną z istotniejszych zalet tej pracy. Prolegomena te są z pewnością jedną z tych książek, które wnosząc coś nowego, są jednocześnie pracami w sposób krytyczny porządkującymi dotychczasową wiedzę.

Andrzej Stoiński